

BOZCAADA NAMAĞZĀH MEYDANI ĀEŐMESİ VE CEBECİ BAŞI ES-SEYYİD ABDULLAH AĀA'NIN VAKFİYESİ*

Alptekin YAVAŞ**

ÖZET

Namazgâh Meydanı ĀeŐmesi Bozcaada'daki az sayıdaki Türk Eserlerinden biridir. Eser, XVIII. yüzyılda İstanbul'da yaygın olarak görülen Meydan ĀeŐmeleri tipindedir. Kitabesine göre ĀeŐme ada halkının birlikte meydana getirdiği bir eserdir. Bugüne kadar yayımlara geĀmemiŐ olan bir vakfiyeye göre ĀeŐmenin tamir ve diğer giderlerini kale komutanı Abdullah AĀa üstlenmiŐtir. XX. Yüzyılda da ada halkı ve yöneticilerinin suyollarının tamirini ortaklaşa gerĀekleŐtirmesi, mimarlık tarihimiz aĀısından farklı bir inşa faaliyeti olarak karşımıza Āıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bozcaada, Abdullah AĀa, Meydan ĀeŐmesi, Namazgâh, Alay Bey.

ABSTRACT

One of the few Turkish structures found in Bozcaada is the namazgah square fountain. This structures follows the square fountain style which was widely seen in the XVIIIth century Istanbul. According to its inscription the fountain was an structures built together by the inhabitants of the island. According to a deed of trust(waqfiye), which was not published before, Abdullag Aga, who was the commander of the castle, took over the responsibility of providing maintenance and the other casts of the fountain. On the other hand, the joint effort of the inhabitants and the governors of the island for repairing the waterways in the XXth century stand out as a distinct building activity in terms of architectural history.

Key Words: Bozcaada, Abdullah Aga, Square Fountain, Namazgah, Alay Bey.

Türkiye'nin en batısındaki kara parĀası olmasının dışında, Egedeki iki adamızdan biri olan Bozcaada, Āanakkale boğazını kontrol eden stratejik konumu ile tarih boyunca önemini korumuŐtur. Adadaki Türk Maddi Mirasının, egedeki diğer

* Bu ĀalıŐma, Āanakkale 18 Mart Üniversitesi Rektörlüđü, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından desteklenen "Bozcaada'da Türk Mimari Eserleri" isimli projemizin ikinci dönem ĀalıŐmalarından teşkil edilmiştir.

** Yard.DoĀ.Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 17100, Terziođlu YerleŐkesi-Āanakkale

Alptekin Yavaş

adamız Gökçeada'ya göre daha fazla olmasının da bu konumuyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Türk dönemi öncesi Bozcaada'ya ilişkin bilinenler sınırlıdır. İonya haklarının ayaklanmasından sonra Pers yönetimine giren, daha sonra Delos birline dâhil olan Tenedos, MÖ.63'te Roma işgaline uğrar. Alexandria Troas kentine bağlanmasından sonra adada uzun yıllar sürecek olan Bizans egemenliği başlar.

Ada tarihinde Türklerin ilk ortaya çıkışı Aydınolu Umur Beyin, 1328-29 yıllarında 8 gemiyle adaya gelip yağmalamasıyla gerçekleşir. Adada XV. yüzyıla kadar Bizans hâkimiyeti görülse de Venedik ve Cenevizlilerin, Egedeki deniz ticaretini kontrol etme rekabetinin ortasında yer alıyordu. Venediklilerin Bizans'la 1377'de anlaşarak adayı işgal etmesi, iki devlet arasında savaş sebebine dönüştü ve 1381'deki anlaşmayla Venedikliler adayı boşaltıp yaptıkları kaleyi yıktılar. Bu tarihten sonra adanın uzun süre boş kaldığını, 1403 yılında Timur'un yanına giden İspanyol seyyah Clavio ve 1435-39 tarihleri arasında seyahat eden İspanyol seyyah Pero Tafur'un gözlemlerinden tespit edilebilmektedir¹.

Osmanlının adayı fetih tarihi net olarak bilinmemektedir. Buna karşın, Dukas'a göre ada, Limni İmroz ve diğer adalarla birlikte 1455 tarihinde Osmanlı idaresi altındaydı. S.Runciman ise 1459'da bu adaların kesin olarak Türk hâkimiyetine geçtiğini söyler². Adanın 1463-1479 yılları arasında gerçekleşen Venedik-Osmanlı mücadeleleri arasında Venedikliler tarafında kontrol edildiğini görmekteyiz. Osmanlı devleti bu olay sonrası 1479'da, stratejik konuma sahip Bozcaada'ya bir kale yapılmasına karar verip, buraya yerleşecek olanlara muafiyet sağlayan bir iskân politikası gerçekleştirmiştir³. İlk olarak Gelibolu sancağına bağlı olan ada, daha sonra yine onunla birlikte Kaptan Paşa Eyaletine bağlanmıştır. Girit savaşları sırasında ada Venediklilerin eline geçmiş, bir yıl sonra 1657'de Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından tekrar ele geçilmiştir. Köprülü Mehmet Paşa fetih sonrası buradaki kaleyi tamir ettirip, kale dışına cami, mektep, han, hamamdan oluşan külliyesini inşa ettirmiştir. Bu tarihten sonra Bozcaada, Türklerin lehine sonuçlanan 5 Temmuz 1697 ve 1717 tarihli iki önemli deniz savaşına sahne olmuştur⁴. XIX. yy.da Osmanlı devletine boğazları kapatarak politik baskı yapmak isteyen İngiliz ve Rus donanmalarının abluka altına aldığı Bozcaada, bu olay sebebiyle ortaya çıkan bir deniz savaşına da tanıklık etti. II.Mahmut döneminde Yunan korsanlarının faaliyetlerine maruz kalan Bozcaada'ya bir tabya yapılmıştır. Hatta burada bir muhafızlık kurularak Paşa unvanlı komutanlar tayin edilmiştir⁵. Balkan savaşlarında Yunan işgaline maruz kalan ada, 1913 Londra antlaşmasıyla Yunan devletine bırakılmıştır. Bozcaada, Çanakkale savaşları sırasında

¹ C.Orhonlu, "Bozcaada", *Türk Kültürü*, S.83, Yıl:VII, Ankara Eylül 1969, s.830-836(831).

² Y.Demircan, "Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfıyesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7, No:2, Kastamonu Ekim 1999, s.127-142(132).

³ Demircan, ay.mak., s.132-133.

⁴ Demircan, ay.mak., s.133.

⁵ Orhonlu, ay.mak., s.831.

İtilaf devletlerince deniz üssü olarak kullanılmış, Lozan antlaşmasının 12. maddesiyle Türkiye'ye bırakılmıştır⁶.

Bozcaada'daki asıl yerleşim yeri liman çevresindedir. Bugün turizmin etkisiyle adanın diğer bölümlerinde de yer yer yerleşim bulunsa da başlangıcından bugüne kadar esas iskân bölgesi olan kasaba adanın merkezini teşkil etmiştir (Res.1). 1535 yılındaki tahrirde göre adanın 73'ü Müslüman olmak üzere toplam nüfusu 388'dir. 1526'da bu sayı 1230'a çıkmış, 1595 yılında ise toplam 1510 kişinin 280'ini Müslüman nüfus teşkil ediyordu. 1600 ve 1614 yıllarındaki tahrirlerde ise nüfus, 1520 olarak tespit edilmektedir⁷. Pococke, XVIII. Yüzyılın ortalarında adada 300 Müslüman 250 Rum aile (toplam yaklaşık 2500 kişi) bulunduğunu belirtir ki, XVIII. yüzyılda Müslüman nüfustaki bu artış adadaki Türk dönemi mimari eserlerinin çoğalmasıyla paralel bir seyir izlemesi açısından dikkat çekicidir⁸. 1804'lerde İnciciyan'a ait coğrafya kitabında, içinde bir Yahudi mahallesinin de bulunduğu adanın bir kale dizdarı ve kadıyla yönetildiğini ve toplam 5000 nüfusu olduğu öğreniyoruz⁹. Osmanlı'nın ilk nüfus sayımı olan 1831'de, adada 439 Müslüman nüfusa karşın 793 Hristiyan olmak üzere toplam 1232 kişi bulunmaktaydı¹⁰. Hem genel nüfusun hem de özeldde Müslüman nüfusunun azalması, XIX. yy.daki yunan korsan faaliyetleriyle çok yakından ilişkilidir.

Adadaki Türk dönemi mimari faaliyetlerinin, fethedildiği ilk dönemden itibaren başladığı, ancak bilhassa Venediklilerden ikinci kez alındığı 1657 tarihinde ve XVIII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Bozcaada'daki Türk Mimarlık birikiminin en önemli eserlerinden biri Namazgâh Meydanı Çeşmesi'dir.

Adanın tek yerleşim yeri olan merkezindeki kasabada, Alaybey Mahallesi Namazgâh Caddesi üzerinde yer alan çeşme, "Namazgâh Alanı" şeklinde isimlendirilen bugünkü park alanın (Res.2) kuzeydoğu köşesinde yer alır (Res.3). Buradaki eski namazgâh alanında, yakın tarihlere kadar yaza rastlayan bayram namazlarının kılındığı rivayet edilir¹¹.

Güney ve doğu cepheleri sarıya yakın tuf taşından, diğer bölümleri moloz taşla inşa edilmiştir. 3.80 x 3.60m Ölçülerindeki çeşme, beşik tonoz örtülü deposuyla kareye yakın dikdörtgen bir kütedir (Şek.1). Zeminden yüksekliği 2.80m. olan çeşmenin güney ve doğu cepheleri özenle işlenmiştir. Kuzey cephe sağırdır (Res.4). Batı cephede ise düşey aksta yer alan ve söveleri beyaz mermerden kare biçimli bir pencere bulunur. Bugün, duvardaki dökülmeler sebebiyle pencerenin hemen altında yer alan düşey

⁶ Demircan, ay.mak., s.134.

⁷ Y.Demircan, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.154-155.

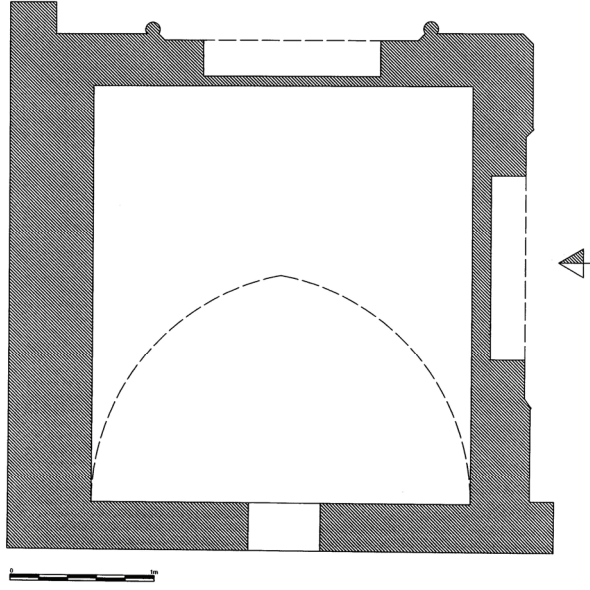
⁸ R.Pococke, *A Description of the East*, C.2, London 1745, s.21-22.

⁹ İnciciyan'dan aktaran Orhonlu, ay.mak., s.831.

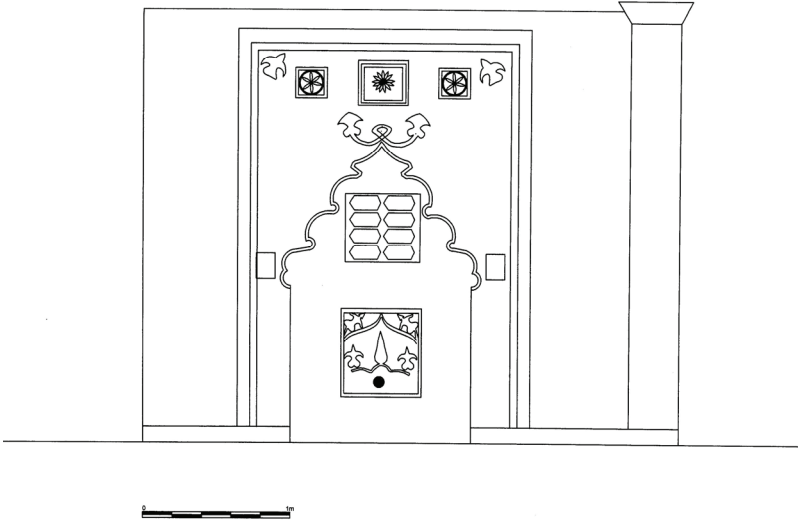
¹⁰ Demircan, ay.tz., s.30.

¹¹ *Türk Tarihinde Bozcaada*, (Haz: H.A.Göksoy), Bozcaada Müftülüğü, İstanbul 2002, s.125.

Alptekin Yavaş

Şek.1- Bozcaada Namazgah Meydanı Çeşmesi Planı

Şek.2- Bozcaada Namazgah Meydanı Çeşmesi doğu cephe elevasyonu

konumlu künk dizisi görülebilmektedir. Güney ve doğu cephe düzenlemeleri simetrik (Res.5). Doğu cephenin (Şek.2, Res.6) tam düşey aksında, boyuna dikdörtgen nişi üç yönden 0.10 m. genişliğinde bir silme kuşatır. Bunu, içte daha ince kaval bir silme takip eder. Dikdörtgen nişin içindeki süslemeler simetrik bir düzenlemeyle biçimlenmiştir. Cephenin ortasında yaklaşık 1.20m. genişliğinde 0.24 m. derinliğinde dilimli bir kaş kemer kavsarayı sınırlar. Bu kemerin ortasında, dikdörtgen bir nişin içerisinde, sekiz prizmatik dikdörtgen kartuşun içerisinde kitabe yer alır. Dilimli kaş kemerin üzengi hattında simetrik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen birer niş halinde suluklar bulunur. Kemerin kilit taşının hemen üzerinde iki yana açılmış dalların ucunda simetrik yerleştirilmiş birer palmetin teşkil ettiği süsleme yer alır. Palmetlerin benzerleri dikdörtgen nişin iki köşesinde de karşımıza çıkar. Köşelerdeki bu iki palmetin aralarında ise üç silmeli kare çerçevelerin içinde üçü de madalyonlara yerleştirilmiş üç rozet bulunur. Bunlardan ortadaki, içinde bir gülçenin bulunduğu sekizgen bir yıldız olup bunun iki yanında simetrik yerleştirilmiş altıgen yıldızlardan oluşan birer süsleme yer alır.

Nişin alt tarafında, sathi bir dikdörtgen niş içerisinde teğet kemerli beyaz mermerden bir ayna taşı yer alır. Kemerin iki köşesinde iki palmet bulunur ve bugün yerine bir musluk takılan lülenin hemen üzerinde ortada bir servi ağacı ile uçlarında birer palmetin yer aldığı iki yana açılmış kıvrım dallardan oluşan bir süsleme kompozisyonu dikkati çeker. Ayna panosunun üzerinde, niş kemerinin üzengi seviyesinden itibaren yükselen kitabelik görülür (Res.7). İki sıra halinde ve her biri enine prizmatik altıgen 8 kartuş içinde kitabe¹² metni yer alır. Güney cephede (Res.8) yine kemer nişi içinde beyaz mermer kitabelik üzerine boyuna sıralanmış üç kartuş içinde (Res.9) ikinci metin yer alır¹³. Kur'an, Enbiya Suresi 30. ayetinin yer aldığı bu metinden çeşmenin H.1165/M.1752 tarihini tespit ediyoruz.

Yapının kitabesinde, bir bani ismi yerine ada halkının ittifakken gerçekleştirdiği bir ameliyeden söz edilir. Kitabedeki bu ifadeler karşın, Cengiz

¹² Doğu cephedeki kitabenin günümüz latin harflerle transkripsiyonu şöyledir:

*İttifak etdi cezire halk(ı) kim hâl-i hayât
Etdiler bu hayr(ı) kim hep olmaz ol aslâ (me)mât
Ol resûlün kavline çün kıldılar her dem amel
Rüz-ı mahşerde şefâ'at ede fahr-i kâinât
Himmetiyle cümlelerin mevc etdi bu mâ-yı revân
Çeşme-i ayn-ı şifâdan gel gel iç âb-ı hayât
Bu muhibbi târihin bâdâ eyledi maksûdu kim
Eyleye Mevlâ bu çeşme sâhibin adın necât*

¹³ Güney cephedeki kitabenin günümüz latin harflerle transkripsiyonu şöyledir:

*Mâşâllah
Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayyin*

Orhonlu bir tapu kaydına dayanarak çeşmeyi Öküz Mehmed Paşanın yaptırdığını belirtir¹⁴. Saadettin Aygen¹⁵ de Orhonlu'ya atfen baninin Öküz Mehmet Paşa olduğunu ifade eder. Buna karşın 1619 tarihinde ölen¹⁶ Öküz Mehmed Paşa'nın 1752 tarihli çeşmeyi yaptırması mümkün görünmemektedir. Yazıcı¹⁷ ise çeşmenin ada halkı tarafından yaptırıldığını belirtir. Gerçekten de doğu cephedeki kitabede geçen ifadeler ada halkının himmetiyle çeşmenin bina edildiğini ortaya koymaktadır.

Buna karşın Vakıflar Genel Müdürlüğünde yer alan 20 Rabiül-ahir 1165 / 7 Mart 1752 tarihli bir belge, konunun çok daha farklı bir boyut kazanmasına sebebiyet verir. Bugüne kadar yayınlara geçmemiş olan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 738 nolu defterin 274. sayfasında ve 163. sıra ile kayıtlı belge, Cebeci Başu Es-Seyyid Abdullah Ağa İbn Ali'nin Bozcaada bulunan üç çeşmeyi konu alan vakfına ilişkin bilgileri içerir.

Cebeci Başu Es-Seyyid Abdullah Ağa İbn Ali hakkında bilgilerimiz yetersizdir. Sicil-i Osmaniye'de geçen isimler arasında konu ettiğimiz tarih aralığına en uygun olanı 1756/57 yılında vefat eden Hacı Abdullah Ağa'dır. Mehterbaşu ve Cebeci Başu olan Abdullah Ağa 1744 de azledilerek Mekke'ye gitti. Dönüşte 1748 de ikinci kez Cebeci Başu olup, daha sonra sultan kethüdası görevinde bulunmuş ve 1756-57'de vefat etmiştir¹⁸. Bozcaada'da Alay Bey Mahallesi Değirmenler sokağındaki metruk mezarlıkta Elhac Abdullah Ağa isimli kişiye ait bir mezar¹⁹ bulunmakta birlikte ölüm tarihi H.25 Şevval 1268/M.12 Ağustos 1852 olan bu kişinin buraya konu ettiğimiz Abdullah Ağa olmasına imkân yoktur.

Vakfiyede, kaledeki askerlerin başu olduğu anlaşılan Cebeci başu Abdullah Ağa'nın "...*Namazgâh nam mahalde ve Alay Bey Cami-i Şerifi Mahallesinde zikr olunan âbin husûliüne bâis ba'di merhum Molla Mehmed Odası ittisalinde ve Mescid-i Cedidin minaresi kurbunda bina olunan üç aded çeşme...*"²⁰ için çörekci ve ekmeççi fırınlarını, tek kapılı kahveci dükkânının bir kısmını, menzil ve odalar ile bağ-bahçelerden alınacak kiralardan oluşacak geliri bağışladığı ifade edilir. Vakfiyede,

¹⁴ C.Orhonlu, "1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar", *İstanbul Üniv. Edeb.Fak.Tarih Dergisi*, S.XXVI, İstanbul Mart 1972, s.67-74(73).

¹⁵ S.Aygen, *Bütün Yönleriyle Bozcaada*, Afyon, 1985, s.84.

¹⁶ Ş.Tekindağ, "Mehmed Paşa" mad., *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C.VII., İstanbul 1978, s.581-583.

¹⁷ G.Yazıcı-i.Şahin-M.Yazıcı, "Bozcaada'da Osmanlı Medeniyetinin İzleri", *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumu*, (25-31 Ağustos 2008), *Bozcaada Değerleri Sempozyumu* (25-26 Ağustos 2008), Çanakkale 2008, s.99-131(104).

¹⁸ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmaniye*, (Yay.Haz. N.Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran:M.A.Kahraman), C.I, İstanbul 1996, s.57.

¹⁹ C.Orhonlu, "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri", *Türk Kültürü*, S.86, Yıl:VIII, Ankara Aralık 1969, s.139-150(144).

²⁰ VGM. Arşivi, 20 Ramazan 1165/1 Ağustos 1752 tarihli ve 738-274-163-164 numaralı kayıt

“sanatında mahareti olan kimesne”²¹ şeklinde ifade edilen çeşmenin tamir ve ihya işlerini görecektir usta için de günlük altı akçe ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca Abdullah Ağanın gerek çeşmelerin çevresindeki alanın, gerekse Alay Bey Camisine kadarki alanın kaldırımlarını yaptırttığı; ayrıca bunların ve suyollarının onarımı için de artacak paradan sarf olunmasını istediği, söz konusu belgedeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Vakfiyede tarif edilen çeşmelerden birinin bugün Namazgâh Çeşmesi olarak bilinen yapı olduğuna kuşku yoktur. Zira vakfiyede hem anılan yer hem de zikredilen tarih, adı geçen çeşmenin tarihi ve yeri ile örtüşmektedir. Buna karşın kitabede ada halkının ittifakıyla yapıldığı söylenen çeşmenin, Abdullah Ağa'ya aidiyeti nasıl olabilir? Bu sorunun karşılığını vakfiyedeki bir cümlede bulabiliyoruz: “*Cümle ahâli ittifakıyla..., ... üç aded çeşmelere habs ve vakf eyledim*”²². Bu cümleden olarak, ada halkının çeşmenin yapımını gerçekleştirdiği, vakfiyenin sahibi Abdullah Ağa'nın ise tamir veya suyollarının temini gibi giderleri üstlendiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede “*tesis eyledi*” veya “*yaptırdı*” gibi bir ifade geçmemektedir. Bu anlamda Abdullah Ağanın çeşmeleri yaptırmaktan daha çok bakımı ve onarımını, suyun çeşmelere getirilmesine ilişkin masrafları üstlendiği ve vakfiyede ifade edilen mülklerini bu işler için bağışladığı ortaya çıkmaktadır.

Bugün yapıya ve bulunduğu mahalleye ismini veren “Namazgâh”dan geriye bir iz kalmamıştır. Yakın zamanlara kadar yaza rastlayan bayram namazlarının kılındığı²³ bilinen ve kuzeydoğu köşesinde çeşmenin bulunduğu alan bugün park yeridir. Kale dışında 1657 tarihli Köprülü Mehmet Paşa Cami ve 1703-4 tarihli Alay Bey Camilerinin²⁴ çok yakınında bir mevkide olması namazgâhın bu tarihten önce yapıldığını düşündürmektedir. Bozcaada'yla ilgili bilinen en eski belge olan 1657 tahririnde²⁵ namazgâhtan bahsedilmez. Buna karşın bu çalışmaya konu ettiğimiz 1752 tarihli Abdullah Ağa vakfiyesinde mahalle ismi olarak yer alır. Söz konusu iki caminin geçmişi XVI. Yüzyıla giden iki eski yapı bakiyesi üzerine kurulduğu düşünülürse bu iki camiye yakın muhitteki namazgâhın çok daha eskiye belki de Fatih dönemindeki adanın ilk fetih yıllarına uzanan bir geçmişi olduğu düşünülebilir.

Kervanlarla seyahat edenlerin veya mesire alanlarını kullananların istifade etmesi açık havada kullanabilmeleri için inşa edilen namazgâhlarda, çeşmeyle mihrap taşını birleştiren çeşmeli mihraplar veya boğazda dolaşanların kullanımına uygun sahil çeşmeleri, XVI.yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan çeşme tipleridir²⁶. Namazgâh Çeşmeleri arasında namazgâh sofası ile çeşmeyi veya namazgâhın mihrabı ile çeşmeyi

²¹ Ay.yer.

²² Ay.yer.

²³ *Türk Tarihinde Bozcaada*, ay.es., s.125

²⁴ A.Yavaş, “Bozcaada Köprülü Mehmed Paşa ve Alay Bey Camileri”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sonuçları*, 15-17 Ekim 2009, Denizli (Baskıda)

²⁵ Orhonlu, “1657 Tarihli ...”, s.67-74.

²⁶ Y.Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997, s.16.

birleştirerek teşkil edilen iki değişik tip bulunur. İkinci tipin en önemli örneği Topkapı-Edirnekapı yolu üzerindeki Vezir Mehmet Paşa'nın 1588 tarihli çeşmesidir²⁷. Bu çeşmenin kuzeybatı cephesi sade profilli dikdörtgen bir pano içinde bir mihrap nişini ihtiva eder. Ön yüzünde çeşme, arka yüzünde mihrap nişi bulunan bu grubun diğer önemli örnekleri arasında Sultan-Hünkâr Çayırında bulunan 1659 tarihli Fatih Sultan Mehmet Çeşmesi²⁸ ve Çamlıca Dudullu'daki 1730 tarihli Adile Sultan Çeşmesidir²⁹. 1781 Tarihli Kadirga Esmâ Sultan Çeşmesi³⁰ ise bir merdiven vasıtasıyla namazgâh sofasıyla irtibatlanmış ilk gruba ait örneklerdendir. Her iki tipte görülen ortak özellik çeşmeyle gerisindeki namazgâh arasında var olan organik ilişkidir. II.tipte bu ilişki doğrudan çeşmenin bir yüzünde yer alan mihrap nişiyle sağlanırken, diğer gruptaki örneklerde bir merdivenle çeşme ve gerisindeki namazgâh arasındaki bağlantı sağlanmaktadır. Bozcaada'daki Namazgâh Çeşmesi bu iki tipe de uymamaktadır. Yapı daha çok XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan meydan çeşmeleri ile aynı grupta değerlendirilebilir. Dört, iki veya tek cephesi işlenen çeşmelerin en önemlileri 1732 tarihli Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa ve 1728 tarihli Sultan III. Ahmet Meydanı Çeşmeleridir³¹. Gerisindeki meydan ile doğrudan bir ilişki yerine bulunduğu alanın isminin bu olması sebebiyle namazgâh ile ilişkilendirildiği anlaşılan Bozcaada'daki çeşmenin bir "meydan çeşmesi" olduğu anlaşılmaktadır.

Depolu çeşmeler, XVI. yüzyılda ortaya çıkmasına karşın abidevî örneklerine XVIII. yüzyılda rastlanır. Çeşmelerde iki veya dört cephenin inşasına imkân sağlayan bu tipin en önemli örnekleri 1732 tarihli Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa, 1732 tarihli Tophane Sultan I. Mahmut Çeşmesi ve 1728 tarihli Sultan III. Ahmet Meydanı Çeşmeleridir³². Sivri beşik tonozlu bir depoya sahip olan Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi çağdaş örneklerle uygun bir düzenleme gösterir.

XVI-XVII. Yüzyıllarda daha çok İstanbul'da görülen kaş kemerli çeşmeler, erken dönemlerde daha yüksek yapılmış iken bu süsleme kemerinin XVIII. yüzyıla ait örneklerde yatık bir durum aldığı görülür³³. Dalgalı veya dilimli kaş kemer olarak isimlendirilen grubun hem XVII. hem de XVIII. yüzyılda örneklerine rastlamaktayız. Kaş kemerli cephe kompozisyonu bakımından Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesine benzeyen örneklerle, İstanbul Yakup Ağa Çeşmesinin (1678-79)³⁴ ayna

²⁷ Y.Önge, "İstanbul'un Namazgâhlı Çeşmelerinden Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi", *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s.189-200.; İ.H.Tanişik, *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul 1943-45, s.38.

²⁸ *İstanbul Tarihi Çeşmeleri Külliyyatı*, (Ed.:N.Ertuğ), C.I-III, (I) İstanbul 2006, s.66-67.

²⁹ Ay.es., C.II, s.22-23.

³⁰ Ay.es., C.II, s.132-133.

³¹ Önge, ay.es., s.15.

³² Ay.yer.

³³ Önge, ay.mak., s.190-191.

³⁴ *İstanbul Tarihi Çeşmeleri Külliyyatı*, C.I, s.100-101.

taşında, Fatih Yayla Çeşmesinin (1736-37)³⁵ cephesinde, Kadıköy Ahmet Ağa Çeşmesinin (1741-42)³⁶ cephesinde rastlamaktayız. Çanakkale ve çevresinde ise Gelibolu Telli Çeşmesi (1725-26)³⁷, Gelibolu Yeni Çeşme (1824-25)³⁸, Bayramiç Türkmeneli Köyü Çeşmesi (1764-65)³⁹ cephelerinde ve Bayramiç Taş Köprü Çeşmesinde (1792-93)⁴⁰, cephedeki kemerin içindeki dekoratif kemerde benzer örnekleri görmek mümkündür.

Anadolu Selçuklu Döneminde en olgun örneklerine rastladığımız palmet motifinin Osmanlı döneminde kısmen etkisini yitirse de varlığını sürdürdüğü görülür. Bozcaada Namazgâh Meydan Çeşmesinde ayna taşı ve cephe kemerinin hemen üzerinde bir kıvrım dalının her iki ucunda yer alan palmetler, kompozisyon en önemli ögesi konumundadır. Bu dönem çeşmelerinde gördüğümüz palmet örneklerine baktığımızda daha çok kornişlerde, kitabeyi çevreleyen kartuşun uçlarında veya kıvrım dallar rumilerle teşkil edilmiş kompozisyonun içerisinde görülür. Çanakkale ve çevresinden Bayramiç Dede Çeşmesi (1739-40)⁴¹ ve Gelibolu Telli Çeşme (1725-26)⁴² Kilitbahir Kale Çeşmesi⁴³ saçak veya ayna taşlarında gördüğümüz palmetler en yakın örnekler olup İstanbul Hacı Mehmet Ağa Çeşmesinde (1732-33)⁴⁴ suluğun üzerindeki dekoratif kemeri taçlandıran palmet bir başka benzer örnektir.

Çanakkale ve çevresindeki çeşme örneklerinde bilhassa XVIII. yüzyıl örneklerinde yoğunlaşan servi motifi Türk Sanatında her türlü malzeme üzerinde sevilerek kullanılmıştır. Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesinde ayna taşında dik bir konumda verilen servi motifinin benzer örneklerini 1792-93 tarihli Bayramiç Taş Köprü Camii Çeşmesinde⁴⁵ ve 1793-94 tarihli Bayramiç Hükümet Caddesi Çeşmesinde⁴⁶ hem ayna taşında hem de kemer ayaklarında, Bayramiç Ankara Caddesindeki çeşmesinde (1785-86)⁴⁷ ise sadece kemer ayaklarında görürüz.

³⁵ Ay.es., C.III, s.86.

³⁶ Ay.es., C.II, s.26.

³⁷ A.Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s.44-48.

³⁸ Ay.tez., s.101-104.

³⁹ Ay.tez., s.60-62.

⁴⁰ Ay.tez., s.84-87.

⁴¹ Ay.tez., s.54-56.

⁴² Ay.tez., s.44-48.

⁴³ Ay.tez., s.116-118.

⁴⁴ Ö.Barıştan, *İstanbul Çeşmeleri, Ortaköy Damat İbrahim Paşa-Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi-Taksim Maksemindeki I.Mahmut Çeşmesi*, Ankara 1992, s.36.

⁴⁵ Çaylak, ay.tez., s.84-87.

⁴⁶ Ay.tez., s.87-90.

⁴⁷ Ay.tez., s.81-84.

Alptekin Yavaş

Namazgâh Meydanı Çeşmesinde üç adet rozet görülür. Bunlar, kare kartuşlarla sınırlanan madalyonlar içinde verilmiş olup, ortadaki içinde bir de gülçesi olan sekiz kollu bir yıldız, iki yandaki altı kollu geometrik bir motiftir. Son derece şematik işlenmiş örneklerin benzerlerine Çanakkale Kilitbahir Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1723-24)⁴⁸ ve Bayramiç Dede Çeşmesinde (1739-40)⁴⁹ rastlamaktayız.

Vakfiyede bahsedilen çeşmelerden diğer ikisi bugüne ulaşamamıştır. Ancak XIX. yüzyıla ait eski bir fotoğrafta⁵⁰ (Res.10), Alay Bey Camisine inen sokağın köşesinde yer alan bir çeşmeyi tespit etmekteyiz. Sivri kemerli ve ortasında bir kitabelik yeri bulunan yapının, anılan mahalde yer alması sebebiyle vakfiyede geçen çeşmelerden biri olması kuvvetle ihtimaldir. Üçüncü ve son çeşmeden ne yazık ki günümüze bir bilgi veya iz ulaşamamıştır.

Bozcaada'nın tarihi boyunca su sıkıntısı adadaki en önemli problemlerden birini teşkil etmiştir. Bu sorun için ada halkının zaman zaman bir araya gelerek çözümler bulmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. XX. Yüzyılın başlarında ada halkı aralarında, idarecilerin de yardımıyla bir komisyon kurmuş, Anadolu yakasından demir borularla getirilen su sayesinde adanın su ihtiyacı giderilmiştir. Aynı yıllarda zamanla harap olmuş olan Yalı Çeşme su yolu, halkın yardımıyla yenilenmiş ve su mahzeni inşası ile kasabaya kâfi miktarda su temin edilmiştir⁵¹. Söz konusu Yalı Çeşme su yolunun buraya konu ettiğimiz çeşme ve ona su temin eden yol olması kuvvetle muhtemeldir ki, bu da aradan geçen iki yüzyıl içerisinde vakfin artık işlerliğini kaybettiğini, bu sebeple ada halkının ortaklaşa su yolunu yeniden tamir etmek zorunda kaldığını göstermektedir. Buraya konu ettiğimiz çeşme de 1752 yılında ada halkı ve devrin yöneticisi kale kumandanı Abdullah Ağa tarafından beraber meydana getirilmiş bir tesis olmalıdır.

Bozcaada'daki Türk dönemine ait eserlerin büyük kısmı XVIII. yüzyıla aittir. Adada, Osmanlı dönemi içerisinde en fazla nüfusun oluştuğu ve Türk nüfusunun da Rum nüfusa oranla sayısal çoğunluğa eriştiği dönem de yine bu tarihlerdir⁵². Adanın bugüne gelebilen iki camiden biri olan Alay Bey Camii ile Hamamı bu döneme aittir. Ayrıca adanın diğer önemli camisi olan Köprülü (Yalı) Camisi ve Bozcaada Kalesinin en önemli tamirlerinin bu dönemde gerçekleştiğini tespit etmekteyiz. Bu veriler, XVIII. yüzyılın adanın Türk dönemi için en önemli zaman aralığı olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴⁸ Ay.tez., s.41-44.

⁴⁹ Ay.tez., s.54-56.

⁵⁰ H.Gürüney, *Bozcaada Fotoğrafları*, İstanbul 2009, s.40, Foto 14.

⁵¹ *Cezâyir-i Bahri Sefid Salnâmesi*, Rodos 1318, s.178-180, 272.

⁵² Pococke, ay.es., s.21-22.

Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi ve Cebeci Başı Es-Seyyid Abdullah

Res.1- Bozcaada

Res.2- Namazgâh Meydanı bugünkü durumu

Res.3- Namazgah Meydanı ve çeşme

Res.4- Namazgah Meydanı Çeşmesi (kuzey ve batı cepheler)

Res.5- Çeşmenin güney ve doğu cepheleri

Res.6- Doğu cephe

Res.7- Doğu cephedeki kitabe

Res.8- Güney cephe

Res.9- Güney cephedeki kitabe

Res.10- Günümüze ulaşmayan çeşme (H.Gürüney, Bozcaada Fotoğrafları, s.40)